

АФЕКТ У ВНУТРІШНЬОМУ МОВЛЕННІ

Стаття присвячена дослідженню афективного внутрішнього мовлення, яке виникає в екстраординарних життєвих ситуаціях і виражається внутрішнім мовленням в афективній формі. Внутрішнє мовлення розглядається як взаємодія лінгвальних та екстралінгвальних факторів, тому що емоційгенні обставини породжують у протагоніста "емоційну напругу", що призводить до "емоційного вибуху".

Ключові слова: афективне внутрішнє мовлення, внутрішнє мовлення, "емоційна напруга", "емоційний вибух".

Статья посвящена исследованию аффективной внутренней речи, которая возникает в экстраординарных жизненных ситуациях. Внутренняя речь рассматривается как взаимодействие лингвальных и экстралингвальных факторов, поскольку эмоциональная обстановка порождает у протагониста "эмоциональное напряжение", приводящее к "эмоциональному взрыву".

Ключевые слова: аффективная внутренняя речь, внутренняя речь, "эмоциональное напряжение", "эмоциональный взрыв".

The article deals with research of affective inner speech arising in extraordinary situations. Inner speech is considered as interaction of lingual and extra lingual factors because emotive circumstances provoke "emotion tension" of protagonist that results into "emotional explosion".

Key words: affective inner speech, inner speech, "emotional tension", "emotional explosion".

Афективне внутрішнє мовлення (АВМ) функціонує у надзвичайних, емоційгенних життєвих ситуаціях і відтворюється мовцем внутрішнім мовленням (ВМ), відбиваючи його граничне напруження та стресовий стан, що свідчить про наявність "емоційної напруги". Поняття емоційної напруги має певні характеристики. Ці характеристики були виявлені в результаті експериментальних досліджень в галузі психології. Встановлено чотири основних груп реакцій, що сигналізують про емоційну напругу: 1) виникнення тривожного стану (страху, занепокоєння, відчаю тощо); 2) зміни у звичному для певного індивіда характері моторно-поведінкових реакцій: поява тремору (уперше як показник емоційної напруги названий у 1932 р. О. Р. Лурія), зростання мускульної напруги, зміни у виразі обличчя, позі, міміці, жестах, а також виникнення певних змін у характері організації мовленнєвої діяльності; 3) зрушення в характері протікання мисленнєвих процесів. Стан емоційної напруги може як і покращувати, так і погіршувати виконання важких видів діяльності, що ґрунтуються на відповідних навичках стимулювання чи пригнічування протікання мисленнєвих процесів; 4) виникнення специфічних фізіологічних реакцій. Це одна з найбільш широко використовуваних груп індикаторів станів емоційної напруги. Вона включає реакції як периферійної нервової системи (робота серця, органів дихання, залоз потовиділення, температура шкіри тощо), а також біохімічні перетворення (зміни у складі крові, сечі тощо) та зміни в біоелектричній активності мозку [11, с. 89].

Таким чином, стан емоційної напруги відображається у мовленнєвій діяльності мовця, надаючи його ВМ афективної форми.

ВМ – це психофізіологічне відображення сукупних пізнавальних, мотиваційних, емоційних особливостей індивіда, які реалізуються його мисленнєвою діяльністю. Цей внутрішній тип висловлювання у структурі художнього тексту є своєрідним способом саморозкриття суб'єкта й презентацією його особистісного світу, що допомагає зрозуміти механізм зовнішніх дій, породжений його внутрішньою суттю [14, с. 11].

ВМ – важливий регулятор мисленнєвої діяльності особистості, скоординований її індивідуальним психофізичним проявом. У результаті ВМ являє собою неординарне, складне явище [21, с. 12–13]. Відмінним є те, що формування та формулювання думки відбувається завдяки словам. Усі процеси, пов'язані з мисленнєвотворчою діяльністю, "грунтуються на слові" [19, с. 106]. У такому сенсі знаряддя мислення виступає мовлення [9, с. 29]. Людина володіє феноменальною властивістю виражати власні внутрішні міркування у словесному вигляді, приховані від оточуючих. За переконанням Р. М. Фрумкіної, навіть якщо ми думаємо "без слів", то тільки після оволодіння словами. І розказати про що саме, чи як ми думаємо, ми можемо лише за допомогою слів. За твердженням дослідників, доречною є метафора Виготського про думку, що "здійснюється в слові" [18, с. 87].

Саме у такому ракурсі розглядає сутність ВМ учений Б. Г. Ананьєв, котрий проблему ВМ сприймає як важливу складову вчення про єдність і взаємопроникнення мислення та мовлення [2, с. 348]. На його погляд, ВМ є основним механізмом свідомості і водночас виступає його первинним продуктом. Як зауважує учений, внутрішнє промовляння виникає тоді, коли зовнішнє мовлення (ЗМ) стає об'єктом свідомості, коли відбувається розуміння власного мовлення [1, с. 125].

Ще у добу античності Платона бентежили міркування про мовлення, звернене до самого себе. Філософ зауважив, що душа у процесі мислення розмовляє з собою. І такий комунікативний акт супроводжується питаннями, відповідями, твердженням, згодою. Платон зазначає, що ВМ вербалізоване, оскільки думка, на його переконання, є словесно вираженою вголос мовою, але не спрямованою до іншої особи, а навпаки, зверненою до самої себе [12, с. 289]. Дійсно, одним із найбільш поширених тверджень, що зустрічаються у психолінгвістичних працях є погляд, який репрезентує функціонування ВМ завдяки діяльності думки. Під цим терміном психолінгвісти розуміють психофізіологічний процес, для якого характерна активізація мовленнєвих механізмів при відсутності виражених мовленнєвих проявів зовнішнього мовлення [17, с. 16]. Водночас внутрішньомовленнєвий процес віддзеркалює природу людської свідомості й розкриває неповторний світогляд особистості. Зокрема, А. Л. Погодін зазначав, що ВМ є постійним супутником нашого свідомого духовного життя, без нього воно було б позбавлене будь-якого сенсу. Коли замовкає ВМ, духовний світ людини йде вроздріб або стає просто потоком образів, або зводиться до застиглого в нерухомості споглядання [4, с. 3].

ВМ цікавився також і науковець С. В. Семчинський, розглядаючи породження зовнішнього мовлення (ЗМ). На його погляд, важливим аспектом у вивченні ВМ є співвідношення об'єктивного і суб'єктивного, мислення і мови. Людина пізнає навколишній світ не споглядаючи, а активно впливаючи на нього у своїй практичній діяльності. Наслідком пізнання об'єкта є його суб'єктивний образ, не тотожний з цим об'єктом. У свідомості він набуває винятково особистісного, індивідуально-неповторного забарвлення, відтвореного ВМ. На думку С. В. Семчинського, ВМ – це не просто промовляння "про себе", воно побудоване інакше, ніж ЗМ. На противагу ЗМ у ньому згортається тема повідомлення і розгортається його рема. У ВМ не витримується часова послідовність подій, воно зберігає лише окремі найсуттєвіші елементи для мовця з їх потенціальними зв'язками, обумовлюючи розгортання синтагматично організованого ЗМ. Однак, є підстави, на погляд С. В. Семчинського, ідентифікувати ВМ особливою системою передачі інформації, яка здійснюється у мозку за рахунок сигналів, цілком відмінних за своєю фізичною сутністю від тих, що функціонують при ЗМ [15, с. 242–243].

За висловлюваннями Д. Е. Розенталя, ВМ – невимовлене, неозвучене мовлення; мовлення "про себе", зверненого суб'єктом до самого себе. ВМ окреслюється лаконічністю, уривчастістю та еліптичним характером граматичних конструкцій [13, с. 58]. О. С. Ахманова називає ВМ німим мовленням, процесом, зворотнім утворенню "зовнішнього" чи власного мовлення [3, с. 386].

При всьому розмаїтті праць та наукових підходів до питання ВМ, необхідно наголосити на значному внеску академіка К. Я. Кусько у дослідження ВМ. Вона стверджувала, що ВМ – своєрідна психологічна трансформація ЗМ, її внутрішня проекція. У ВМ трансформуються не тільки конкретні мисленнево-мовленневі сприйняття, але й діє складний механізм абстрактно-логічних операцій з біномним взаємозв'язком мовлення та мислення в їх безперервному русі, у діалектичному розвитку й змінах, відповідно до законів діалектики природи, котра "знаходиться у вічному виникненні й зникненні, у безперервній течії, у неплинному русі й змінах" [10, с. 42–43]. На думку К. Я. Кусько, суттєвою ознакою ВМ є його лінгвопсихологічна субстанція. Але було б неправильно обмежити розгляд ВМ тільки на основі його лінгвопсихологічної природи. Абсолютно праві ті дослідники, котрі пов'язують психологічні процеси ВМ з соціальними й ідеологічними. У зв'язку з цим актуального значення набуває вивчення соціального мислення у тісному взаємозв'язку з проблемами соціальної психології, поглибленим дослідженням проблем соціолінгвістики [10, с. 46].

Отже, у процесі ВМ виявляється складна взаємодія лінгвопсихологічних й соціо-психологічних факторів. Очевидно, усі ці різнопланові властивості й ознаки ВМ за емоційогенних чинників стають підґрунтям для АВМ, коли мовець демонструє "емоційний вибух". Так, розвиваючи теорію комунікативних дій Юрген Хабермас, зазначив, що афект у мовленні перш за все пов'язується із емоційними станами індивіда, з його емоційним виявом, тому що вони

провокують найпотужніший вибух у його свідомості, відображений у ВМ [20, с. 380]. Учений Ф. Б. Баєв виокремив певні етапи формування емоційного вибуху – *передкомунікації*, коли мовець знаходиться у підготовчій стадії до висловлення думки. Він, так би мовити, готується до майбутнього міркування, ставлячи домінуючі акценти на свій мисленнєвий процес. Отже, особа проектує своє внутрішнє висловлення, зосереджуючись на найбільш важливих об'єктах, на яких вона наголошує на наступній стадії. *Автокомунікація* – цей етап йде за етапом передкомунікації, що характеризується вкрай загостреним емоційним станом мовця, бо спричиняє афект у ВМ, виражений різними формами [4, с. 13].

Основною формою ВМ є монолог, але переважно він є імпліцитно вираженим діалогом. Зокрема, про це свідчить позиція М. М. Бахтіна, котрий, покладаючись на дослідження художніх текстів дійшов висновку, що "кожна монологічна репліка, кожний монолог є творенням великого діалогу" [6].

Сучасна картина світу не може бути монологічною, тобто однополюсною, однополярною, ієрархічною – вона, принаймні, повинна мати два полюси і розвиватися в бік багатополарності, тому що кожне "слово хоче бути почутим, зрозумілим, мати відповідь і знову відповідати на неї" [7, с. 306]. Отже, АВМ є діалогічним, яке наділяється науковцями наступними характеристиками:

1) відбувається значне збільшення кількості пауз нерішучості (паузи хезитації). При цьому паузи супроводжуються часто нефонологічними вокальними утвореннями, кількість яких збільшується порівняно з мовою людей у звичайному стані на 50 %;

2) змінюється граматична будова мови; збільшується кількість іменників й дієслів порівняно з прикметниками й прислівниками, мова стає більш динамічною;

3) лексично мова стає більш спрощеною – добираються коротші слова з найбільш високою частотністю у мові. Збільшується кількість слів-паразитів, неологізмів й помилково уживаних слів. З'являються семантично нерелевантні повтори фраз, частин фраз, одного слова та водночас декілька злитих слів разом, складів та окремих фонем [8, с. 169–170].

4) опущення частини слова (незавершеність) чи зрідка цілого слова; незавершеність речення (логічна, синтаксична, граматична) та порушення цілісності всього висловлювання. Мовленнєве повідомлення переривається і залишається незавершеним, хоча мисленнєвий процес вибудовується далі всупереч неповноцінності синтаксичної будови окремих конструкцій. У такому сенсі спостерігається поняття "щільності емоціоном у тексті" зростає кількість так званих "некомунікативних" висловлювань, факт появи котрих не усвідомлюється мовцем [11, с. 90];

5) неузгодженість деяких внутрішніх психофізіологічних сигналів із інформативно-смысловим змістом повідомлення;

6) спостерігається підкреслена актуалізація задуму висловлювання, що має вияв у домінуючому вживанні слів з чіткою позитивною чи негативною конотацією [16, с. 31].

Дослідження ВМ у німецькій прозі ХХ ст., вимовленого персонажем у вкрай граничному емоційному стані, довело, що афект – короткочасне, нетривале явище, при якому протагоніст репрезентує цілий спектр емоцій, відображений у його ВМ експресивним потенціалом мовних засобів. Так, героїня новели А. Шніцлера "Панянка Ельза", дівчина Ельза, перебуваючи на відпочинку, налаштована не обтяжувати себе проблемами, і тому лист від матері з позначкою "терміново", викликає у паночки невдоволення, відбите у її ВМ афективним внутрішнім монологом, вираженим експресивними риторичними питаннями: *Warum geh' ich so langsam? Fürcht' ich mich am Ende vor Mamas Brief?* [22, с. 325] та експресивними еліптичними окличними реченнями, частково підсиленими вигуком: *Expresß!* [22, с. 325]; *O, ein Expresß!* [22, с. 328]. Дівчина розуміє, що цей лист приховує якусь небезпеку, яка очевидно може кардинально змінити її райдужні плани і стати на заваді її відпочинку. Наслідки такої неприємної звістки героїня виголошує окличними реченнями із вигуком, що підсилює її негативний емоційний тон: *Ach, warum muß man wieder zurück in die Stadt! Vielleicht muß ich wieder zurückfahren!* [22, с. 325]. Таким чином, унаслідок переживання героїнею емоційної напруги, її ВМ набуває афективної форми.

Отже, основою АВМ є ВМ, яке за виняткових, стресових ситуацій відбиває надзвичайний емоційний стан особи, емоційну напругу та емоційний вибух, що і становить афективне внутрішнє мовлення.

Література

1. *Ананьев Б. Г.* Избранные психологические труды: в 2-х т. / Борис Герасимович Ананьев. – М.: Педагогика, 1980 – Т. 2. – 288 с.
2. *Ананьев Б. Г.* Психология чувственного познания / Борис Герасимович Ананьев. – М.: АПН РСФСР, 1960. – 372 с.
3. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов / Ольга Сергеевна Ахманова. – Изд. 4-е, стереотипное. – М.: КомКнига, 2008. – 576с.
4. *Баев Б. Ф.* К вопросу о зависимости функциональных особенностей внутренней речи от содержания мыслительной деятельности / Борис Федорович Баев // Вопросы психологии. – № 6. – 1958. –С. 83–94
5. *Баев Б. Ф.* Психология внутрішнього мовлення / Борис Федорович Баев. – К.: Радян. шк., 1966. – 192 с.
6. *Бахтин М. М.* Искусство и ответственность. Режим доступа: [<http://newsletter.iatp.by/mn1/mn1-0.htm>].
7. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества. / Михаил Михайлович Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 423 с
8. *Белянин В. П.* Психолінгвістика: учебник / Валерий Павлович Белянин. – М.: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 2003. – 232 с.
9. *Вендина Т. И.* Введение в языкознание: учеб. пособие для пед. вузов / Татьяна Ивановна Вендина. – М.: Высш. шк., 2001. – 288 с.
10. *Кусько Е. Я.* Проблемы языка современной художественной литературы / Екатерина Яковлевна Кусько. – Л.: Изд-во при Львов. ун-те, 1980. – 207 с.
11. *Леонтьев А. А., Носенко Э. Л.* Некоторые психолінгвістические характеристики спонтанной речи в состоянии эмоционального напряжения / Алексей Алексеевич Леонтьев, Элеонора Львовна Носенко // Общая и прикладная психолінгвістика. – М., 1972. – С. 88–113.

12. Платон. Тетет / Соч.: (в 3 т.) / [пер. с древнего; под общ. ред. А. Ф. Loseva и В. Ф. Асмуса. Вступ ст. А. Ф. Loseva] / Платон. – М.: Мысль, 1968. – Т. 2. – 611 с.
13. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – Изд. 2-е. – М.: Просвещение.
14. Семенюк В. Я. Внутрішнє мовлення: лінгвостилістичні аспекти інтерпретацій української художньої прози ХХ ст: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / Семенюк Вікторія Ярославівна. – К., 2006. – 20 с.
15. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / Станіслав Володимирович Семчинський. – К.: АТ "ОКО", 1996. – 416 с.
16. Сорокин Ю. А. Психолінгвістические аспекты изучения текста / [отв. ред. А. И. Новиков] / Юрий Александрович Сорокин. – М.: Наука, 1985. – 168 с.
17. Ушакова Т. Н. Проблема внутренней речи в психологии и психофизиологии / Т. Н. Ушакова // Психологические и психофизиологические исследования речи: Т. Н. Ушакова. – М., 1985. – С. 13–25.
18. Фрумкина Р. М. Психолінгвістика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Фрумкина Ревекка Марковна. – М.: Издательский центр "Академия", 2003. – 320 с.
19. Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи / [авт. текста Е. С. Кубрякова, А. М. Шахнарович, Л. В. Сахарный]. – М.: Наука, 1991. – 240 с. Ярославівна. – К., 2006. – 20 с.
20. Habermas Jürgen. Theorie des kommunikativen Handelns / Jürgen Habermas. – Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1981. – Bd I.: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. – 1995. – 534 s.
21. Höle Barbara. Psycholinguistik / Barbara Höle. – Berlin: Akademie, 2010. – 247 s.
22. Schnitzler A. Gesammelte Werke: in 3 Bänden / A. Schnitzler. – Frankfurt am Main, 1981. – Bd. 2: Die Erzählenden Schriften. – 1981. – 997 s.

References

1. Ananєv B. G. Izbrannye psikhologicheskie trudy; v 2-kh t. / B. G. Ananєv. – М.: Pedagogika, 1980 – Т. 2. – 288 s.
2. Ananєv B. G. Psikhologiya chuvstvennogo poznaniya / B. G. Ananєv. – М.: APN RSFSR, 1960. – 372 s.
3. Akhmanova O. S. Slovar Lingvisticheskikh terminov / O. S. Akhmanova. – Izd. 4-e, stereotipnoe. – М.: KomKniga, 2008. – 576 s.
4. Baєv B. F. K voprosu o zavisimosti osobennostey vnutrenney rechi ot soderzhaniya myslitelnoy deyatel'nosti / B. F. Baєv // Voprosy psikhologii. – No. 6. – 1958. – S. 83–94.
5. Baєv B. F. Psikhologiya vnutrishniogo movlenniia / B. F. Baєv. – К.: Radian. shk., 1996. – 192 s.
6. Bahtin M. M. Iskusstvo i otvetstvennost'. Rezhim dostupu: [<http://newsletter.iatp.by/mn1/mn1-0.htm>].
7. Bakhtin M. M. Estetika slovesnogo tvorchestva / M. M. Bakhtin. – М.: Iskusstvo, 1979. – 423 s.
8. Belyanin V. P. Psikholingvistika: uchebnik / V. P. Belyanin. – М.: Flinta: Moskovskiy psikhologo-sotsialnyi institute, 2003. – 232 s.
9. Vendina T. I. Vvedenie v yazykoznanie: ucheb. posobie dlya ped. Vuzov / T. I. Vendina. – М.: Vysshaya shkola, 2001. – 288 s.
10. Kusko E. Ya. Problemy yazyka sovremennoy khudozhestvennoy literatury / E. Ya. Kusko. – L.: Izd-vo pri Lvov. Un-te, 1980. – 207 s.
11. Leontev A. A., Nosenko E. L. Nekotorye psikholingvisticheskie kharakteristiki spontannoї rechi v sosyianii emotsionalnogo napryazheniya / A. A. Leontev, E. L. Nosenko // Obschaya i prikladnaya psikholingvistika. – М. ? 1972. – S. 88–113.
12. Платон. Тетет / Соч.: (в 3 т.) / [пер. с древнего; под общ. ред. А. Ф. Loseva и В. Ф. Асмуса. Вступ. Ст. А. Ф. Loseva] / Платон. – М.: Мысл. 1968. Т. 2 – 611 с.
13. Rozental D. E., Telenkova M. A. Slovar-spravochnik lingvisticheskikh terminov / D. E. Rozental, M. A. Telenkova. – Изд. 2-е. – М.: Prosveschēnie.

14. *Semeniuk V. Ya.* Vnutrisnie movlennia: lingvostylistychni aspekty interpretatsiy ukrainskoi khudozhnoi prozy 20 st.: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenya kand. filolog. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova / V. Ya. Semeniuk. – K., 2006. – 20 s.
15. Semchynskiy S. V. Zagalne movoznavstvo / S. V. Semchynskiy. – K.: AT "OKO", 1996. – 416 s.
16. *Sorokin Ya. A.* Psikholingvistichekije aspekti izucheniya teksta / [otv. red. A. I. Novikov] / Ya. A. Sorokin. – M.: Nauka, 1985. – 168 s.
17. *Ushakova T. N.* Problema vnutrenney rechi v psikhologii i psikhofizologii / T. N. Ushakova // Psikhologicheskie i psikhofiziologicheskie issledovaniya rechi: T. N. Ushakova. – M., 1985. – S. 13–25.
18. *Frumkina R. M.* Psikholingvistika: ucheb. posobie dlya studentov vyssh. Ucheb. zavedeniy / R. M. Frumkina. – M.: Izdatelskiy tsentr "Akademiya", 2003. – 320 s.
19. Chelovecheskiy faktor v yazyke: Yazyk i porozhdenie rechi / [avt. Teksta E. S. Kubryakova, A. M. Shakhnarovich].
20. *Habermas Jürgen.* Theorie des kommunikativen Handelns/ Jürgen Habermas. – Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1981. – Bd 1.: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. – 1995. – 534 s.
21. *Höle Barbara.* Psycholinguistik / Barbara Höle. – Berlin: Akademie, 2010. – 247 s.
22. *Schnitzler A.* Gesammelte Werke: in 3 Bänden / A. Schnitzler. – Frankfurt am Main, 1981. – Bd. 2: Die Erzählenden Schriften. – 1981. – 997 s.